

Kad kapitalizam izgubi glavu – uz djelo Josepha E. Stiglitz¹

Neven Šimac

Knjiga *Lude devedesete godine* ekonomista i nobelovca Josepha E. Stiglitz izazvala je tijekom dviju posljednjih godina veliko zanimanje i rasprave i prevedena je na mnogo jezika. Između izvornog i francuskog naslova (*Kad kapitalizam izgubi glavu*) ima jezične, ali ne i bitno smislene razlike. Stiglitz je danas profesor ekonomije i financija na Columbia sveučilištu u New Yorku. Prije toga bio je potpredsjednik i glavni ekonomist Svjetske banke (1997–2000), a od godine 1993. do 1997. voditelj skupine ekonomskih savjetnika američkog predsjednika Billa Clintona. Godine 2001. Joseph E. Stiglitz (JES) dobio je Nobelovu nagradu za svoje znanstvene studije na području ekonometrije i ekonomske informiranosti.

JES je rođen 1943. godine. Odrastao je u Garyju, Indiana (SAD), centru američke čelične industrije,² gdje je upoznao konkretan život svih društvenih slojeva. Iako skromnoga materijalnog porijekla, ali bogatog po društvenoj zauzetosti roditelja, JES je uspio završiti vrsne američke škole i doktorirao je na *Massachusetts Institute of Technology*. Izabrao je nastavnički i istraživački poziv i predavao je na dvadesetak uglednih sveučilišta, u SAD-u (Columbia, Yale, Stanford), u Europi (Cambridge, Oxford), na Novom Zelandu (Christchurch), u Africi (Nairobi)... Doktor je *honoris causa* 20-ak svjetskih sveučilišta. Ovaj kratki prikaz

¹ Joseph E. STIGLITZ, *Quand le capitalisme perd la tête*, Pariz, Fayard, 2003, 416 str. (izvorni naslov: *The Roaring Nineties*, New York, W. W. Norton, 2003).

² U Garyju od početka prošloga stoljeća živi i vrlo je aktivna snažna zajednica Hrvata!

JES-ova života želi upozoriti na bogat životni, znanstveni i sveučilišni *cursus*, te na činjenicu da je riječ o odličnom znanstveniku, etički i građanski snažno zauzetoj osobi.

JES je, dakle, *insider* koji je iznutra upoznao ne samo velike međunarodne financijske institucije (MFI) nego i djelatnu politiku danas jedine svjetske velesile. Utoliko je njegovo svjedočenje dragocjeno te znanstveno i politički relevantno. JES je usto, jedan od malobrojnih javnih poslenika koji kritički i samokritički raščlanjuje interese i mehanizme odluke najvećih aktera današnjega svijeta. Jer, što zbog »čuvanja državne tajne«, što zbog volje za samopravdavanjem, malo je njih razumjelo prijeku potrebu za vivisekcijom mehanizama odlučivanja i vlasti, te za raskrinkavanjem interesâ, sve, naravno, s pedagoškim ciljem poduke za javno djelovanje i za ispravljanja javnih pogrješaka i šteta.

JES je svoje radove objavljivao najčešće u obliku znanstvenih studija, članaka, predavanja i govora, ali i u dvanaestak cjelovitih knjiga, od kojih su najveću pozornost privukle – kako to već biva – one koje je objavio nakon dobivanja Nobelove nagrade (2001), a bave se globalizacijom,³ ulogom države i tržišta, te monetarnom ekonomijom.

Knjiga, koju ovaj prikaz nastoji približiti čitaocima *Nove prisutnosti*, a koja nije prevedena niti objavljena na hrvatskom jeziku, bavi se širokim krugom ekonomsko-političkih pitanja današnjega svijeta i navlastito SAD-a. Svrstane u dvanaest poglavlja, ove teme iznose, u JES-ovoj analizi, jasnu etičku i socijalnu vizuru, koju autor sažima na kraju većine poglavlja. Iz nje izbija ne samo iskustvo rada u samom vrhu američke izvršne vlasti, kao i Svjetske banke, nego i etička, građanska i politička zauzetost autora.

Oblikom i rasporedom, posebice na prvim stranicama, ova knjiga ne djeluje strukturirano. U prvi se mah čini da je čitav početak izgovoren, a ne pisan, ali taj dojam vrlo brzo nestaje pred lucidnom i argumentiranom analizom. Metodološki gledano, knjiga sadrži i promovira jedan – za naše krajeve i navike – znanstveni *novum*. Bibliografija i reference su naime u znatnoj mjeri navedene s internetskim izvorima i, *eo ipso*, dostupne većem broju čitatelja.

Vrijednost je ovoga djela, među inim, u tome što je pisano razumljivim jezikom i didaktički. Velika je odlika knjige i pisca što

³ *Globalization and Its Discontents*, New York, W. W. Norton, 2002

složene ekonomske teme ne raščlanjuje žargonom svoje znanstvene discipline, nego ih približava svim obrazovnim profilima. JES ističe da je za funkcioniranje demokracije nužno da »građani razumiju temeljna pitanja, s kojima se suočavaju naša društva, kao i stvarne preokupacije rada vladâ« (20)⁴.

Osam prvih poglavlja posvećeno je pretežito američkim temama, ali sve su one – u današnje vrijeme povezanosti i isprepletivosti gospodarstava i politikâ – od značajnog utjecaja na čitav svijet, jer ne samo dinamika nego i premnogo teškoća svjetske ekonomije nalaze svoju polazišnu točku u SAD-u. Deveto poglavlje bavi se globalizacijom, deseto raščlanjuje propast američke tvrtke *Enron*, jedanaesto raskrinkava političko-ekonomske mitove, dok je dvanaesto svojevrsni sažetak autorovih etičkih i građanskih preokupacija. Budi nam, dakle, dopušteno upozoriti ovdje upravo na etičku dimenziju temâ i na konkretnu kritičnost autora knjige. Ova samo potvrđuje da su ekonomija i gospodarske djelatnosti autonomne, ali da njihova samostalnost ne znači i neovisnost s obzirom na moral i socijalne obzire.

U uvodu knjige, JES najavljuje osnovne teme i postavke, a zatim na punih 11 stranica izražava zahvalnost svima koji su mu pomogli i pridonijeli tomu da ovako bogato i kompleksno djelo ugleda svjetlo dana. Ova zahvala upućuje, s jedne strane, na to kako je danas, bez obzira na obrazovanost i širinu znanja autorâ, teško, pače neizvedivo sâm pisati djela ove širine, a, s druge, na nešto – što još treba zaživjeti na ovim našim stranama – a to je ne zaboraviti sve one plaćene i neplaćene »crnce« i suradnike, koji su pridonijeli nastanku nekoga djela.

Prvo se poglavlje bavi još uvijek prisutnim cikličkim krizama kapitalizma, ali koje su znatno drukčije od onih iz doba Marxovih i post-marxističkih analiza. JES upozorava na euforiju rasta, koja je vladala tijekom posljednjeg desetljeća 20. stoljeća i koja je nestala s recesijom u ožujku 2001. U tijeku čitavoga tog razdoblja vlada SAD-a i MFI su što sugerirali, što nametali američki ekonomski model posvuda u svijetu, od azijskog jugoistoka – koji se do tada sam po sebi uspješno razvijao – pa sve do ekonomski i socijalno tada naprednih skandinavskih zemalja. »Sjeme uništenja posijano je za vrijeme ekspanzije«, konstatira JES (43), a da »sijači« i nisu

⁴ Stranica u knjizi.

znali što siju. U takvom se je ozračju pojavio »IT« (informacijsko-tehnološki) »mjehur od sapunice«. U taj sektor, oslobođen od bilo kakve regulative, ulagane su milijarde dolara a da nije donio nikakva profita.

I tek kad je privatni sektor počeo gubiti, jer je »prekrupno vidio«, došlo je do otrježnjenja. Onda su oni isti političari i gospodarstvenici, koji su do tada usrdno – ali i zainteresirano – promovirali formulu »Što manje države«, zavapili za pomoću, financijskom naravno, te iste države. Oni isti koji su tvrdili da »nevidljiva ruka tržišta«⁵ najbolje regulira sve odnose, sad su od države tražili, da ih spašava od depresije tržišta. »Tržište nije kadro samo sebe regulirati«, piše JES (46), jer za to bi bilo potrebno da svi raspolažu istom, potpunom informacijom i da konkurencija bude potpuna, a to nikad nije slučaj. I kad mehanizam tržišta zakaže, ili izaziva velike nepravde, onda je državna intervencija opravdana. Država i tržište moraju surađivati (153), ali država je ta koja ima legitimitet javnog interesa i stalnu dužnost arbitriranja, odnosno regulative. Zbog toga JES prokazuje hipokritski stav onih političara i poslovnih ljudi koji se, s jedne strane, protive svim državnim subvencijama privatnom sektoru..., osim kad je riječ o njima; koji su, s druge strane, čvrsto privrženi potpunoj konkurenciji..., osim kad je riječ o njima; i koji, s treće strane, zagovaraju otvorenost i razvidnost..., osim kad je riječ o njima samima (147).

»Globalizacija nije donijela obećanu dobrobit«, a »toliko hvaljena tranzicija bivših komunističkih zemalja prema tržišnoj ekonomiji... uronila je te zemlje u do tada nepojmljivo siromaštvo«...»unutarnji bruto proizvod smanjio se je 40%, a siromaštvo se udesetostručilo«, jer su tranzicijske države slijedile naputke »američke državne Riznice i MMF-a« (55)⁶. JES je eksplicitan: ono što se nametalo zemljama u razvoju, a potom i tranzicijskim ze-

⁵ Tu je sintagmu iznjedrio škotski ekonomist Adam Smith (1723–1790), jedan od klasika ekonomske misli i ekonomskog liberalizma, te začinjavac teorije, po kojoj tržište, kao *nevidljiva ruka* sve uravnotežuje i uređuje. Usp. njegovo temeljno djelo *The Wealth of Nations* (Bogatstvo narodâ), koje se zalaže, među ostalim, i za ukidanje državnih intervencija u gospodarskom sektoru.

⁶ Nap. NŠ: termin Riznice (*US Department of Treasury*) označuje »ministarstvo financija« SAD-a, uz napomenu da američki predsjednički sustav ne poznaje pojmove vlade ili ministarstava.

mljama kao »*Washingtonski konsenzus MFI-a*«⁷, bio je zapravo konsenzus američke Riznice, MMF-a i Svjetske banke. Ove dvije MFI ustrojene su i funkcioniraju kao dionička društva, u kojima SAD vode glavnu riječ i imaju faktično pravo veta. JES otvoreno optužuje MFI, navlastito MMF, da je zabacio svoju izvornu misiju i, »*umjesto da pomaže siromašnim zemljama u održavanju njihovih gospodarstava što bliže punoj zaposlenosti, on se očito više brine o stranim vjerovnicima i naplati njihovih zajmova*« (92).

Uzrok azijske krize 1997, kao i recesije u SAD-u s početka ovog desetljeća, JES ne vidi u pretjeranoj državnoj intervenciji, nego upravo u slabosti i odsutnosti države – koju JES naziva »*minimalističkom državom desnice u stilu Reagan-Thatcher*« (343)⁸. On uzroke ovih kriza traži i u početnoj »*iracionalnoj pretjeranosti*« i u »*iracionalnom pesimizmu*«, koji nastupa nakon sumraka neodrživog booma (63).

»*Genijalnost ili sreća*« naslov je drugog poglavlja, u kojem JES, među ostalim, priznaje da je pad Berlinskog zida iznenadio Clintonovu administraciju, pa nije znala što započeti s tim novim stanjem. Amerika ipak i tada nastavlja sa svojom politikom, koja je u potpunom raskoraku s proklamiranim načelima: dok *SAD & Comp.* (čitati: MFI!) od drugih zemalja zahtijevaju proračunsku stegu i trgovinsku ravnotežu, one same imaju sve neobuzdaniji proračunski i trgovinski deficit. I dok svijetu propovijedaju velika načela pravde, dotle nastavljaju »*pljačku mozгова*«, tako što pu-

⁷ Ovaj je konsenzus nastao u doba latinskoameričkih kriza, kad su MMF i Svjetska banka, pod snažnim utjecajem Riznice SAD-a, zahtijevale od ovih država tzv. »*strukturne reforme*«, a koje imaju za cilj što širu liberalizaciju, privatizaciju i deregulaciju. Poslije su ovaj recept, pod istim pritiskom, MFI primjenjivale u tranzicijskim zemljama i u Aziji, što je, po JES-ovu mišljenju, potkraj 90-tih godina prošloga stoljeća bitno pridonijelo izbijaњу velikih azijskih ekonomskih kolapsa i kriza.

⁸ »*Reagan nije bio dovoljno lud da bi povjerovao da smanjivanje poreza može povećati proračunske prihode. On je imao dugoročan program: smanjiti intervencije država i, navlastito, socijalne troškove*«, tvrdi JES (348) i nešto poslije dodaje: »*sredinom Reaganova predsjedničkog mandata, četvrtina čitavog uvoza bila je podvrgnuta određenim trgovinskim ograničenjima, što znači da je retorika slobodnoga tržišta bila samo fasada, koja je skrivala politički program, a koji se svodio na pomaganje naffnim kompanijama i na snižavanje kako poreza bogatih, tako i socijalne pomoći siromašnima*« (350).

tem imigracijske *Green Card Policy* privlače najsposobnije znanstvenike i stručnjake iz cijeloga svijeta, od siromašne sub-saharske Afrike, preko post-komunističkih država, pa do siromašnih azijskih zemalja, te Indije i Kine.

U vrlo kritičkom poglavlju o *svemoćnoj Federalnoj pričuvni SAD*⁹ (*Fed*), njezinu predsjedniku Alanu Greenspanu i o utjecaju financijskih *lobbyja* na njih, JES je, uz ostalo, dao i jednu snažnu etičku lekciju Europskoj uniji i Europskoj središnjoj banci, koja se sastoji u sljedećem: dok američka *Fed* ima zadaću ne samo obuzdavati inflaciju¹⁰ nego i utjecati na gospodarski rast i što potpuniju zaposlenost, dotle Europska središnja banka ima samo ovu prvu, monetarnu i protuinflacijsku zadaću, a to se negativno odražava na gospodarsku dinamiku i posebice na zaposlenost. JES osporava pretenziju, po kojoj makroekonomska pitanja treba izuzeti od utjecaja politike i potpuno prepustiti stručnjacima. U tim važnim pitanjima treba često arbitrirati, navodi JES, a to se ne smije prepustiti tehnokratima i financijskom tržištu, jer riječ je o bitnim odlukama, koje u predstavničkim demokracijama legitimno pripadaju sferi politike.

Poglavlje o »*deregulaciji koja vodi do delirija*« odnosi se ponajprije na tri područja, na kojima su u SAD-u ukinute norme i javni nadzor. To su telekomunikacije, opskrba strujom i banke. Na tim su područjima manjkavi računovodstveni standardi pridonijeli tomu da se obmanu javnost i ekonomski akteri do te mjere. Ovakvo je stanje pogodovalo prijevarama, koje su zatim morale dovesti do bankrota brojnih velikih tvrtka, kao što su *Enron* ili *WorldCom* (215 i slj.). To je rezultiralo gubitkom velikoga broja radnih mjesta i padom, odnosno propadanjem dionica koje su zaposlenici čuvali za svoju mirovinu. »*U slučajevima pljačke Enrona, WorldComa i drugih tvrtka 1990-ih godina, krađu se procjenjuje na milijarde dolara: ona premašuje unutarnji društveni proizvod nekih zemalja*« (230). Pokazalo se da su oni koji su upozoravali na »*rastrošnu državu*« i »*korumpirane javne službenike*« i koji su hvalili svoje tvrtke kao one koji stvaraju novu vrijednost, svojom krat-

⁹ *Federal Reserve*, kraticom »*Fed*«, zapravo središnja banka SAD-a, neovisna o izvršnoj i zakonotvornoj vlasti.

¹⁰ Tako što odlučuje o monetarnoj masi i što određuje osnovne kamatne stope.

kovidnošću i pohlepom uništili milijarde vrijednosti i desetke tisuća radnih mjesta. I umjesto da za to budu kažnjeni, najveći se broj tih štetočina izvukao, a tvrtke su stradale i zaposlenici su, sa svojim obiteljima, ostali na ulici i bez osiguranih sredstava za život i za mirovine.¹¹

JES ne bježi ni od kritike politike Demokratske stranke, koja je u vrijeme predsjednika Clintona, usuprot vlastitu uvjerenju o ulozi države u reguliranju tržišta, prihvatila i vodila deregulacijsku politiku, koja je... trebala povećati profite. JES dokazuje da »tržišno gospodarstvo, da bi dobro funkcioniralo, treba zakone i norme, koje osiguravaju pravednu utakmicu, štite okoliš, zaštićuju potrošače i investitore, da ih se ne okrada« (131). Umjesto deregulacije, JES zagovara prilagodbu i reforme zakona i propisa. Izričiti cilj deregulacije bio je, iznosi JES, dovesti do »sumraka politike« i smanjiti ulogu države. JES ovu ambiciju »pohlepnih politikanata« denuncira kao jednu od »najnemoralnijih politika« (135). Jedino uz tako paraliziranu državu moguće je onima, koji se prvi pojave na dereguliranom tržištu (*early winners*) ostvarivati monopolske profite. Zbog toga JES opetovano inzistira na pronalaženju »pravedne ravnoteže između države i tržišta« (356).

JES prokazuje slabosti računovodstvenih pravila, koje omogućuju da jedan osobiti oblik obezvrjeđivanja tvrtkâ postane društveno »prihvatljiv«. Riječ je o nagrađivanju vodećih kadrova dioničkih društava tzv. *opcijama na dionice* (*stock-options*). Ove virtualne dionice *manageri* mogu otkupiti *de facto* po nižim cijenama, ako »osnovne dionice« porastu, što *in ultima linea* smanjuje vrijednost »osnovnih dionica« i označuje potkradanje nepažljivih dioničara. Godine 2001. ovaj je način činilo 80% nagrađivanja viših kadrova tvrtki u SAD-u. Na taj se način znatno povećao raskorak u plaćama kadrova u SAD-u i drugdje u svijetu.¹² Računovodstvena su pravila dopuštala, nažalost, da se »opcije na dionice« u bilanama tvrtka ne iskazuju kao troškovi, pa su tako dioničari ostajali neinformirani o mogućnosti obezvrjeđivanja njihovih dionica.

¹¹ ... budući da ih se poticalo da svoje uštede ulažu u dionice i mirovinske fondove tih tvrtki.

¹² U Japanu glavni direktori zarađuju oko 10 puta više nego njihovi srednje plaćeni zaposlenici, u Velikoj Britaniji taj je odnos 25:1, a u SAD-u 500:1, dok je početkom 90-ih godina taj odnos u SAD-u bio 85:1 (168).

Drugi izopačeni aspekt, na koji JES upozorava u ovom poglavlju, odnos se na sukob interesa unutar banaka i revizijskih kuća, koje, s jedne strane, savjetuju tvrtkama što kupovati i kako poslovati, a, s druge, one im same prodaju »preporučene« dionice, odnosno vrše »nezavisne revizije« tih istih tvrtka.

U poglavlju o smanjivanju poreza kao mjeri, koja bi trebala biti poticaj za ekonomski rast, JES prisjeća da nije riječ o izumu sadašnje administracije predsjednika Busha, nego o »voodoo-ekonomiji« predsjednika Reagana, kako je JES podrugljivo naziva. JES nudi i interpretaciju te neoliberalne politike: cilj smanjivanja poreza bio je »izazvati proračunski deficit, koji bi zatim zahtijevao kresanje javne potrošnje, eda bi se suzila uloga države« (226). Zanimljivo je da je tu demagošku politiku 'smanjivanja uloge rastrosne države' pratilo ukupno povećanje davanja zaposlenih i – ukidanje poreza na precjenu¹³. JES jasno ističe da se »na poreznu politiku može gledati kao na konkretizaciju naših vrjednota« (357).

JES upozorava da su skandali banaka i revizijskih tvrtka, računovodstvene manjkavosti i deregulirano tržište pokazali da društvo i država više nisu kadri upravljati i neutralizirati velike rizike. Ova nesposobnost nimalo ne obeshrabruje sadašnju administraciju SAD-u da, usprkos »brojnim dokazima o tome da je vođenje mirovinskog sustava od strane privatnog sektora neuspjelo i preskupo, krene u djelomičnu privatizaciju javne mirovinske blagajne« (243), koja je pratila indeks inflacije i tako pružala sigurnost zaposlenicima. Ova reforma mora osiromašiti zaposlenike, jer će privatni sektor skupo naplaćivati svaku etapu upravljanja mirovinskim novcem. JES upozorava da je kapitalizam, koji je za nama, bio blaži od današnjeg, koji zagovara »fleksibilnost« tržišta rada¹⁴, tj. lakoću otpuštanja. Onaj prethodni kapitalizam pogodovao je odnosu međusobne lojalnosti između tvrtka i njihovih zaposlenika, štitio je zaposlenike od kaprica tržišta i burze, te davao sigurnost u uvjete mirovina.

¹³ Zarada od prodaje nekretnina i drugih vrijednosti po većoj cijeni od cijene (nedavne) kupnje.

¹⁴ JES je u završnom poglavlju vrlo eksplicitan o ovoj temi: »'fleksibilnost tržišta rada' je kodirani izraz, koji je praktički postao sinonimom 'redukcije plaća i sigurnosti zapošljavanja'« (361).

Poglavlje o globalizaciji mjesto je i najoštrije JES-ove samokritike: »U Clintontovoj administraciji mi smo prečesto zapostavljali načela koja smo bili morali braniti. Nismo promišljali našu politiku u funkciji njezina utjecaja na siromašno pučanstvo zemalja u razvoju, nego u funkciji otvaranja radnih mjesta u Sjedinjenim Državama. Vjerovali smo u liberalizaciju tržišta kapitala a da nismo pomišljali da time pogoršavamo svjetsku stabilnost« (261). JES podsjeća da se zaboravilo da su se i SAD, dok su i same bile »zemlja u razvoju«, slobodno odlučivale koliko će se zaštićivati carinskim barijerama i koliko će tuđih patenata bespravno kopirati (266-67), dok se danas zemljama u razvoju zabranjuje i jedno i drugo. Ali i danas američki proizvođači pamuka dobivaju državne subvencije, koje nadilaze vrijednost njihove proizvodnje – što ima kao posljedicu znatno snižavanje svjetske cijene (264) – dok europski stočari za svaku svoju kravu dobivaju 2 dolara subvencija na dan (268)..., a to je jednako dnevnom dohotku od kojeg živi više od 2,8 milijarda ljudi na svijetu.

JES-ova *culpa nostra americana* tiče se još dvaju aspekata, koji označuju paradoks i moralni skandal. Riječ je o američkome trgovinskom deficitu, koji stalno raste, ali posebno o skandaloznom deficitu državnoga proračuna.¹⁵ »Financijski sustav dopušta Sjedinjenim Državama da godinu za godinom žive znatno iznad svojih mogućnosti, dok njihova Riznica godinu za godinom drži lekcije drugima da bi im objasnila kako oni to ne smiju činiti. Ukupna vrijednost prednosti koje Sjedinjene Države izvlače iz sadašnjeg sustava, zasigurno, znatno nadilazi ukupnu vanjsku pomoć koju one pružaju drugima. Kako je čudan ovaj naš planet na kojemu, zapravo, siromašne zemlje subvencioniraju najbogatiju, a koja je u isti mah i među najškrtijima u pomaganju svijeta; ona naime, razmjerno svojim prihodima, daje samo malen postotak u odnosu na ono, što pridonose Europa i Japan« (284).

JES-ova interpretacija novih cikličkih kriza ne ostavlja mjesta sumnji: krizama je u velikoj mjeri pridonijela politika SAD-a i potpuna liberalizacija financijskih tržišta, koja je omogućila nestalnost/volatilnost špekulativnog kapitala i njegovih kratkoročnih,

¹⁵ Nap. N. Š.: 2004. fiskalne godine, koja pokriva razdoblje od 1. listopada 2003. do 30. rujna 2004, proračunski deficit SAD-a popeo se na rekordnih 412 milijarda dolara, u odnosu prema 2.345 milijarda dolara ukupnog predviđenoga proračunskog iznosa

hirovitih ulaganja i nepredvidljivih povlačenja. Recepte neoliberalnog »Washingtonskog konsenzusa«,¹⁶ koji su rodili »MMF, Svjetska banka i američka Riznica« – naizgled uspješno primijenjenog u Meksiku sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća – SAD su zajedno s MMF-om nametale u Tajlandu, Indoneziji, Koreji, Rusiji, Brazilu i Argentini. Ovaj se je recept pokazao katastrofalnim i deseci milijarda dolara bili su potrošeni za potporu nacionalnim valutama, ali *in ultima linea* – nizašto. Te su milijarde samo dodatno nahranile financijske špekulante, ističe JES (278). Zemlje, koje su se najbolje bile othrvale krizama, bile su one »koje nisu slijedile standarde MMF-a i (američke) Riznice« i koje su ponovno uvele kontrolu nad kretanjima kapitala, tvrdi JES (275) i upozorava na primjere država Dalekog istoka, ali i Čilea.

U detaljnoj analizi kraha velikog trgovca električnom energijom, tvrtke *Enron*,¹⁷ kojemu posvećuje čitavo poglavlje, JES povlači crtu razdjelnicu između države i ekonomije. On se slaže s tezom da je država na mnogo ekonomskih područja loš gospodar i da ih treba prepustiti privatnom sektoru, ali ističe da postoje neke javne usluge – posebice tzv. prirodni monopoli (prijevoz, prijenos energije) – gdje je država izgradila mreže kojima je kadra dobro gospodariti. Glede slučaja *Enron* JES upozorava na pritiske energetske tvrtke na državu – u SAD-u, ali i u Argentini, Mozambiku i u Indoneziji – radi ukidanja propisa o zaštiti okoliša.

Pretposljednje poglavlje JES posvećuje demontaži nekih mitova, koje osporava. Tako JES spominje sljedeće: da bi se postigao trajniji razvoj, treba investirati, umjesto da se striktno drži proračunske ravnoteže; suvremeni rat ne može nikako »biti dobar za gospodarstvo«; u ekonomiji nema trenutačnog uspjeha, jer se rezultati ekonomske politike vide tek više godina poslije; »nevidljiva

¹⁶ JES ovako tumači strategiju ovog »konsenzusa« o potrebi »strukturnih prilagodba« zemalja u razvoju: »Ona se sastojala u tome da ulogu države svede na minimum privatizirajući javne tvrtke i eliminirajući propise i intervencije vlada u ekonomiji. Država je bila dužna osigurati makrostabilnost, a pod tim se je mislilo na održavanje niskoga stupnja inflacije, a ne i na niski postotak nezaposlenosti« (289). Nap. N.Š.: nije li po ovim kriterijima Republika Hrvatska upravo »dobar dak« MMF-a i je li takvo stanje na njezinu korist ili na štetu?

¹⁷ Nap. N. Š.: *Enron* se 90-ih godina nastojao domoći jednog leoninski nepravdnog ugovora u Hrvatskoj.

ruka tržišta« i konkurencija ne daju uvijek i svagdje rezultate, jer, ako u poslovima ne vlada povjerenje, nego prijevara – tržište srlja u ponor; financijska tržišta nisu izvor mudrosti, ona su prečesto kratkovidna i, ono »što je dobro za Wall Street, nije nužno dobro i za ostatak društva« i svijeta (331); zaboravlja se da je »zločesta država« ta koja gotovo posvuda financira znanstvena istraživanja¹⁸ i koja je svima stavila na raspolaganje Internet; mit o jedinstvenome svjetskom kapitalizmu ruše njegovi najglasniji promicatelji, kad špekulativno ulažu, pa zatim izvlače velike količine kapitala i tako izazivaju propast čitavih nacionalnih gospodarstava; i, na kraju, JES osporava pobjedu američkog modela kapitalizma i upozorava na to da drugi modeli – na primjer švedski – mogu bolje od američkog odgovarati mnogim zemljama.

Posljednje poglavlje knjige nosi znakovit naslov: »*Prema novom demokratskom idealizmu: perspektiva, vrednote*«. Navedimo na kraju ovoga opširnog prikaza, tek jednu od završnih misli Josepha E. Stiglitz, koja opravdava i sažima naslov knjige: »*Tržišna gospodarstva nisu kadra sama sebe regulirati. Ta gospodarstva podnose udarce koji izmiču njihovoj kontroli. Događa im se da izgube glavu i da ih zahvati panika, da prijeđu iz pretjeranog oduševljenja u iracionalni pesimizam, da skliznu u prijevare, da preuzmu takve rizike koji su gotovo jednaki okladama, ali cijenu tih pogriješaka i nedjela veoma često snosi čitavo društvo*« (409).

¹⁸ Nap. N. Š.: zanimljivo je primijetiti da rezultate istraživanja, koje financira država, tj. porezni obveznici, znanstvenici zatim privatiziraju tako što ih patentiraju na vlastito ime i – nakon toga ubiru prihode!